

Ж.М.Мажитов, С.У.Жауымбаев

Историография гражданской войны в эпоху Советской власти

В статье рассматривается отечественная историография гражданской войны 1918–1920 гг., хронологические рамки ограничиваются советским периодом. Даются анализ и систематизация исторической литературы по обозначенной теме, выявляются основные проблемы. Авторы анализируют ключевые работы казахстанских историков и дают им оценку. В статье показаны также влияние февральской и Октябрьской революций в России на гражданскую войну, создание Красной Армии, вклад в годы войны рабочих и крестьян. На основании анализа трудов историков авторами собраны материалы о создании Советской власти и на сегодняшний день ведется поиск ответов на вопросы по теме гражданской войны.

J.M.Mazhitov, S.U.Zhauymbaev

Historiography of civil war in the Soviet power

The domestic historiography of the Civil war of 1918–1920 s is considered in this article, chronological frame is limited to the soviet period. On this the me author gives analysis and structure of bibliography and main problems. There is given analysis and systematization of historical literature of the marked theme, analysis and estimation of key works of Kazakhstan historians. There is also considered the affection of the February and October revolutions to the Civil war in Russia, formation of the Red Army, contribution of workers and peasants in the war time. Materials about the formation of the Soviet power were gathered on the base of works of historians, nowadays there is conducting research works to the problems of the civil war.

ӘОЖ 316.47: 28 (574)

А.Б.Сатанов, Қ.С.Өскембаев

Е.А.Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті

Халықаралық қатынастар шеңберіндегі Ислам және Қазақстан (2011 жылы Қазақстанның Ислам Конференциясы ұйымында төрағалық етуіне орай)

Мақалада халықаралық қатынастар шеңберіндегі Қазақстан Республикасының мұсылман елдерімен, халықаралық ұйымдармен дипломатиялық және саяси байланыстары қарастырылды. Сонымен қатар бүгінгі таңда бүкіл әлем жағдайындағы, Орта Азия және мұсылман елдерін қамтыған әр түрлі келеңсіз және прогрессивті процестер жөнінде айтылды. Ислам дінінің Қазақстанның сыртқы саясатына, ішкі жағдайына ықпалы анықталды. Бұған қоса қазіргі таңдағы ислам дінінің өзекті мәселелері, мемлекет пен дін арасындағы өзара қатынастары қарастырылған. Мақалада зерттелінген мәселелерге қатысты шетелдік және отандық қайраткерлердің көзқарастары мен ойлары берілген.

Кілтті сөздер: Ислам Конференциясы ұйымы, ислам, конфессия, ұлтаралық келісім, конфессияаралық келісім, халықаралық қауіпсіздік бағдарламалары, секулярлы саясат, көпбағытты саясат, көпполүсті сыртқы саясат, көпвекторлы саясат.

Көп конфессиялы, көп ұлтты болғанына қарамастан, қазіргі ұлтаралық және конфессияаралық келісім мен бейбітшілікті сақтап келе жатқан Қазақстанда ұлт мәселесі, ұлтаралық қатынастар, діни бірлестіктераралық төзімділік мәселелері мемлекеттік қана емес, халықаралық қауіпсіздік мәселесіне тікелей қатысты. Сонымен бірге қазіргі таңда діни бірлестіктердің конфессиялараралық жауапкершілігі мәселесі халықаралық қауіпсіздік бағдарламаларының сапынан елеулі орын алуда.

Қазақстанның діни саласы бойынша жүргізіп жатқан секулярлы саясат мемлекеттің сыртқы саясатында да көрініс тапты. Қазақстан әр түрлі халықаралық ұйымдардың мүшесі болып табылады. Оның ішінде еуропалық (ЕҚЫҰ) және азиялық (ОЭС) ұйымдардың толыққұқылы мүшесі болып келеді. Тәуелсіздік алғаннан бастап, республиканың көпбағытты, көпполүсті сыртқы саясаты бекітіліп, «Батыс пен Шығысқа бағдар алыну керек» деп жарияланды. Соның ішінде Елбасы

Н.Ә.Назарбаев 2006 жылы Қазақстан халқына жолдауында: «Біз үшін мұсылман әлемі елдерімен халықаралық ынтымақтастық пен мәдени алмасулар құрылымдарына белсене қатысу мейлінше табиғи нәрсе. Біз сондай-ақ Ислам және Араб Шығысы елдерінің көпшілігімен өзара тиімді және өзара байытатын екі жақты қарым-қатынастарды белсене дамытып келеміз», — деп атап көрсеткен болатын [1; 200].

Халықаралық қатынастарда көпвекторлы саясатты ұстанған Қазақстан 1995 жылы Біріккен Ислам Конференциясының (БИК) мүшесі болып аталынды [2; 1]. Сыртқы саясаттағы бұл қадам идеологиялық емес, прагматикалық ұмтылыстарға байланысты жасалынды. Жалпы Ислам Конференциясы Ұйымы (ИКҰ) 1969 жылы құрылды [3; 1]. Мақсаты — әлеуметтік, экономикалық, саяси салаларда ислам елдерінің ынтымақтастығын қамтамасыз ету, отарлау мен нәсілшілдікке қарсы күрес, Палестинаны азат ету ұйымына қолдау көрсету болып табылады. Бүгінде ИКҰ-ға 57 мемлекет мүше. Ұйымның қысқаша қағидалары: тұтастай теңдік, әр халықтың өзін-өзі айқындай құқығына құрметпен қарау, ішкі ісіне араласпау, мемлекеттердің егемендігін, тәуелсіздігін және аумақтық тұтастығын құрметтеу, ИКҰ-ға мүше елдер арасында туындаған проблемалық мәселелерді келіссөздер арқылы бейбіт жолмен шешу т.б. Бұл ұйыммен арадағы қарым-қатынас БИК-ның құрамында қызмет атқарып жүрген Ислам даму банкының қаржылай көмек көрсетудің шеңберінде экономикалық сипат алды. Ислам конференциясы ұйымының Бас хатшысы Абдулвахид Белкезиз Қазақстанның осы мұсылман қауымдастығының беделді ұйымына мүше болып қабылдануына орай: «Қазақстан өзінің табиғи, экономикалық, мәдени және интеллектуалдық әлеуетімен, салиқалы ішкі және сыртқы саясатымен мұсылман халықтарының, ислам қауымдастығының қазынасына енген аса бағалы үлес болып табылады», — деген еді [2; 1]. Қазақстан мұсылман қоғамдастығында серпінді экономикасы және әлемдік аренадағы мықты ұстанымы бар күшті де тұрақты өңірлік держава ретінде қабылданады. Мұсылман елдері Қазақстан басшылығының барлық ішкі және сыртқы саяси акцияларына қолдау білдіріп келеді. Мәселен, 2000 жылғы Дохадағы ИКҰ-ның IX саммитінде және 2002 жылғы Хартумдағы ИКҰ СІМК-нің 29-Кеңесінде Қазақстанның Азиядағы өзара ықпалдастық және сенім шаралары жөнінде Кеңес шақыру туралы бастамасын қолдау тұрғысында қарар қабылданды. ИКҰ СІМК-тің 34-сессиясында (Пәкістан, 2007 ж. мамыр) Қазақстанның Мұсылман әлемі мен Батыстың арасындағы үндестік орнату және осы тұрғыда 2008 жылы Қазақстан министрлер деңгейіндегі форум шақыру жөніндегі ұсынысы қабыл болды.

ИКҰ-ға мүше елдер Сыртқы істер министрлері Кеңесінің 2006 жылы Бакуде өткен 33-сессиясында қатысушылар өркениеттердің үнқатысуы жөнінде Бүкіләлемдік декларация туралы қарар мақұлдады. Онда Қазақстан Президентінің Әлемдік және дәстүрлі лидерлер съезін шақыру жөніндегі бастамасын қолдау туралы жеке тармақ болып енгізілген. Қазақстанның ИКҰ жұмысына толыққанды қатысуы мен еліміздің мұсылман қоғамдастығындағы оң имиджі қарым-қатынастарды одан әрі нығайта тусуде маңызды алғышарт. Бүгінгі күні Қазақстан 1,5 миллиардтық мұсылман әлемінде үлкен беделге ие бола бастады. Бұл орайда ИКҰ Бас Хатшысы, Түркия өкілі Э.Ихсаноглының 2007 жылдың қыркүйегінде Қазақстанға ресми сапармен келіп қайтқаны дәлел. Сол сапарында ол: «Қазақстанның ИКҰ жұмысына қатысуы ұйымның әлемдегі рөлінің одан әрі нығайуына және мұсылман әлемі мемлекеттерінің арасындағы көпқырлы байланыстардың дамуына оң ықпал етеді», — деген сөздерді айтқан болатын [3; 1].

Ал Э.Ихсаноглының Елбасымыз Н.Ә.Назарбаевқа жолдаған ризашылық хатында: «Сіздің шебер басшылығыңыздың арқасындағы Қазақстанның даму деңгейі мен серпіні мені үлкен әсерге бөледі. Қазақстанның мұсылман әлемі мен Батыс арасындағы үнқатысуды дамытуға бағытталған көзқарас деңгейі мен ұстанымы да тек мадақтауға лайық», — деді [3; 1].

ИКҰ-ның шеңберінде Қазақстан Мысыр, Малайзия, Оман, Сенегал, Филиппин, Иран, Ирак, Түркия, Палестина, Марокко, Катар, Сауд Арабиясы, Индонезия, Иордания сияқты т.б. да мұсылман елдерімен халықаралық қарым-қатынастар жүргізіп жатыр.

Елбасы Н.Ә.Назарбаев: «Біз өзіміздің сыртқы саясатымызда барлық мемлекеттермен, оның ішінде мұсылман әлемі, түркі дүниесімен де белсенді ынтымақтастықты қамтамасыз етуді көздейміз. Қазақстан тәуелсіздігін жариялаған соң мұсылман әлемі Қазақстан мемлекетінің нығайып өркендеуіне саяси жағынан болсын, әлеуметтік-экономикалық тұрғыдан болсын елеулі көмек көрсетті. Қазақстанның сыртқы саяси бастамалары мұсылман әлемі және түркі дүниесі тарапынан әрдайым қолдау тауып келеді. 1995 жылдан бастап Ислам Конференциясы Ұйымының мүшесі ретінде Қазақстан мұсылман мемлекеттері мен ұйымдары ұсынған жәрдемді, еліміздің стратегиялық

маңызы бар инфрақұрылымдық жобаларын, Астана қаласының дамуын қаржыландыруға жаратты», — деп атап көрсетті [1; 198].

Дегенмен, діни фактор республиканың жүргізіп жатқан сыртқы саясатында өзіндік жанама ықпалын тигізіп жатыр. Бұл, ең алдымен, Қазақстанның «ислам әлеміне» жататын шетелдік елдермен қарым-қатынаста көрініс тапты. Ислам мен оның символикасы сол елдердің әр түрлі әлеуметтік-саяси салалары мен халықаралық қатынастарда дәстүрлі көрініске ие болып келеді. Бұл Қазақстанның мұсылман елдерімен байланыстарда өз ықпалын тигізді. Қоғам ішіндегі діни өмірге тікелей қатысты құбылыстар ресми мемлекетаралық келіссөздер мен келісімдердің талқыланған мәселелеріне айналды. Мәселен, 1993 жылы Қазақстан Республикасы Президенті Нұрсұлтан Назарбаевтың Мысыр еліне алғашқы ресми сапары кезінде Мысыр жағы бір топ қазақ студенттерін Әл-Азхар университетіне оқуға жіберілуін және Алматы қаласында Ислам діни орталығының салынуына 10 млн. долл. көлемінде қаржылай көмек көрсетуге ұсыныс жасады [4]. Бұл тұрғыда кейбір зерттеушілер бір конфессияға ғана қатысты діни кешенді салғанша, бірнеше мәдениеттер, оның ішінде ежелгі мысыр, христиан (копттық), ислам, тағы басқа мәдениеттер үшін өркениет негізі болып табылатын Араб мәдениетіне байланысты орталықтың салынуы — Қазақстанның көпконфессиялы саясаты үшін өте тиімді қадам болушы еді деген пікірлер білдіріп жатыр.

Біздің уақытымыз қарама-қайшылықтарға толы заманның ықпалында болып отырғаны анық. Бір жағынан, орталықтандырылған әрекеттерге сай күштердің жүйеленуі белсенді түрде — діни, мәдени, интеллектуалдық, экономикалық, саяси бірлестіктер, халықаралық конгрестер, форумдар, кездесулер кеңеюде. Әлемді мекендеген халықтардың басым көпшілігінің өзара түсіністікке ұмтылыстары арта түсуде. Екінші жағынан, өз бетінше жекешеленген тұрпаттағы ыдыратушы күштер — фанатизмдік, сепаратистік, экстремистік, террористік, шектелушілік белсенділіктерін жетілдіре түсуде.

«Терроризм» термині ғасырлар тереңіне кететін түсінік болғанмен, бұл сөздің ұғымдық тұрпаты өткен ғасырдың 90-жылдары ғана біздің тілімізге енді. Шешен жауынгерлерінің Ресей территориясында жүргізген бірнеше террористік актілерінен кейін, оған экстремизм деген тіркес қосылды. Терроризм мен экстремизм Орта Азия халықтарының арасында, біріншіден, сыртқы ақпараттық әрекеттердің әсерінен, екіншіден, діни біліктіліктің төмендігінің салдарынан оған діни өң беру түпкілікті түрде қалыптасып үлгерді. Соған орай, көптеген жағдайларда терроризм мен экстремизм мұсылмандық қозғалыстардың мүшелеріне қатысты жиі қолданылады. Мәселен, Өзбекстанның мұсылмандық қозғалысы мүшелерін «діни экстремистер» деп атау дағдыға айналған. Кашмирлік, филиппиндік, палестиналық, шешендік террористер мен экстремистер, сонымен бірге ұйғыр сепаратистерінің іс-әрекеттерін исламдық фактор анықтайды деген ұғым саналық қалыптасып үлгерді. АҚШ-та 11-қыркүйекте болған террористік актілерді ұйымдастырушылары мен орындаушыларын да көпшілік ислам террористері деп тікелей атай бастаған.

Бірақ терроризм мен экстремизмнің ислам дініне ешқандай қатысы жоқ. Мәселен, терроризм — жеке тұлғалардың немесе ұйымдасқан топтардың, тұрғындардың нақтылы топтарына немесе мемлекеттік органдарға заңды түрде шешілуге мүмкіндік болмаған жағдайда қысым көрсету арқылы өз мақсаттарына жету үшін саналы түрде қолданылатын, бірақ ешқандай әскери мақсатсыз күш көрсету. Экстремизм өз алдына анықтамалық нұсқауларда қалыптасқан қоғамдық нормалар мен мемлекеттік ережелерге қатысты радикалды түрде терістеу арқылы әрекет жасайтын топтар мен немесе жеке тұлғалар ісі ретінде қарастырылады [5]. Жоғарыда түсінік берілген екі ұғым — терроризм мен экстремизмнің исламға ешқандай қатысы жоқ. Өйткені «Ислам» сөзінің өзі араб тіліндегі «салам», «тыныштық», «бейбітшілік» деген ұғымдарды білдіреді. Алланың 99 атының бірі ас-Салам (бейбітшілік) болып табылады. Мұсылмандар бір-бірімен жүздескен кезде «ас-саләму-ғалайкум» (сізге тыныштық, амандық, бейбітшілік тілеймін) дейді. Сонымен қатар Құранда «дінде ешқандай зорлық жоқ» деп жарияланды [6]. Ислам дінінде терроризм, экстремизм немесе қысым көрсету, зорлық жасау, тағы басқа адам өміріне қарсы, қоғамға қауіп төндіретін әрекеттер мен түсініктер кездеспейді. Әрі мұсылман діні басқа да дәстүрлі әлемдік діндер сияқты адамдарды тек жақсылық жасауға шақыратын дін болып табылады. Көптеген тілдерге аударылып, айтулы ғалымдар мен мамандар тарапынан жоғары баға алған Елбасымыздың «Сындарлы он жыл» атты кітабында «әлемдегі лаңкестіктің түпкі себебі дамудың теңсіздігінде жатыр» деп атап көрсетілген. Н.Ә.Назарбаев діннің бөлуші, іріткі салушы емес, керісінше, елдің етегін жабар ұйытқы, мемлекетті дағдарыстардан құтқарар, халықты рухани бірлікке шақыратын фактор екенін алға тартады. Соның ішінде, әсіресе, халқымыздың құндылықтарының бастауы болған ислам діні туралы Президентіміз: «Бәрінен бұрын, біз үшін Ислам — өзімізді-өзіміз таныта алудың мүмкіндігі. Қазақ халқының басқа

діни тәубе етушілікке құрметпен қарауы, олар үшін діни экстремизмді жүзеге асыру былай тұрсын, ол туралы жұрт көзінше сөз етудің өзіне тыйым салатын тиімді тосқауыл болып табылады», — деп атап көрсетті [7; 100]. Расында, ислам діни басқа да дәстүрлі діндер сияқты ізгіліктің өзегі болғандықтан, имандылық адамзат баласына парасат пен пайымды, кешірім мен келісімді, шапағат пен мейірімді, қанағат пен рахымды, білім алу мен еңбек етуді насихаттайды. 2003 жылы қыркүйек айында Астана қаласында өткізілген Әлемдік және дәстүрлі діндер лидерлерінің I Құрылтайының Декларациясында және Қазақстан Президенті құрылтайдың жабылу рәсімінде сөйлеген сөзінде бас қосудың мақсатын айқындай отырып, былай деген еді: «Біз экстремизмнің, сепаратизмнің, лаңкестіктің және дін үшін деп күш қолданудың басқа да формаларының діннің шынайы ұғымымен ешқандай ортақтығы жоқ деген және олар адамзат үшін қатер болып табылады деген пікірге келдік»[8].

Алайда бүкіл діндердің негізінде сенім мен сүйіспеншілік, мейірім мен махаббат жатыр деп белгілеу жеткілікті емес, қазіргі заманда діндерарасы деп атап жүрген соғыстар және дін атын жамылып төзімсіздік, қысым көрсету, әділетсіздік, қақтығыстарға немесе келіспеушіліктерге үгіттейтін жат пиғыл құбылыстар мен миссионерлерді байқамай жүруге болмайды. Бұны Н.Ә.Назарбаев та айтады: «Қазірдің өзінде Орталық-Азия аймаққа халықаралық экстремистік және террористік топтар ықпалының тарай бастауы біздің аймақ үшін де айқын қауіп-қатер болып отыр», — деп бүгінгі күні Қазақстанның конфессияаралық, ұлтаралық келісім мен саяси тұрақтылық үшін қауіп төндіретін мейлінше өзекті мәселені көтереді [7; 90]. Шынында да, Қазақстан рухани дәстүр мен ата-бабалардың қалдырған рухани мұраларды жаңғырту жолында игілікті процесс туралы сөз қозғағанда, қалай дегенмен, экстремизмге, радикализмге, терроризмге негіз беретін, шетел діни ағымдардың пайда болуы сияқты жағымсыз процестер туралы да айту керек. Алайда Н.Ә.Назарбаевтың ойын жалғастыра отырып: «Біздің елдің мұсылман қауымы мен дін басылары мемлекет ұстанымдарын жоғары бағалайды және жұртшылықтың басым көпшілігі дәстүрлі исламдағы суннит жолын ұстанушылар», — деп айтады [7; 103]. Сол себептен діннің атын жамылған жағымсыз құбылыстарға қарсы күрес ету тетіктерін қалыптастыру керек. Президенттің мәлімдеуінше бұл бітімгершілікке саяды. Яғни, экстремистер, радикалистер, террористер белсенділігін басу үшін белгілі бір іс-шаралар ұйымдастыру керек. Бітімгершілік дегеніміз — шиеленісті мүлде болдыртпайтын немесе болу мүмкіндігін сейілтетін алдын алу шараларының тұтас жүйесі. Сонымен қатар Елбасымыз республикамызға қауіп төндіретін жағымсыз құбылыстарға қарсы күресудің бірқатар жолдарын атап өтеді: «Ең алдымен, ақпараттық саясат әлемдік діндерді бейбітшілік пен адалдықтың бастау ретінде ұғым қалыптастыратын діни тәрбие элементтерін өз мазмұнына енгізуі тиіс» [7; 103]. Екіншіден, «жағымсыз құбылыстарға қарсы континентаралық, мемлекетаралық бірлестік құрудың қажеттілігі мен мүмкіндігін атап өткен жөн» [7; 108]. Үшіншіден, «Құранда жазылған ислам ілімі мен негізгі қағидаларының шынайы мәніне бойлау және оны дінге сенушілердің жан-жүрегіне тиімді де әсерлі жеткізу исламның өзі және оның тарихы туралы айқын түсінігі бар, шығармашыл зиялылар мен дінбасылар жүзеге асыруға тиіс» [7; 104]. Ең соңында, «діни ұйымдар мен қайырымдылық қорлардың қызметін тексеріп отыруға және экстремистік топтардың бой көрсетуінің алдын алуға бағытталған, полицейлік бақылау шараларын қолдану арқылы жүргізілетін «дәстүрлі профилактика» одан әрі жалғасын табуы керек. Әрине, негізгі назар экстремистердің аймақтық және халықаралық қозғалысымен күреске аударылуы тиіс» деп белгіледі [7; 107].

Еліміздің белгілі ғалымы, тарих ғылымдарының докторы, профессор Құралай Байзақованың ойынша, терроризммен күресте диалог өте маңызды. Өйткені терроризмді тек қана соғыс алаңында ғана емес, үстел үстінде дипломатия жолымен шешуге де болады [9]. Бұл тұрғыда экстремизмге, терроризмге, радикализмге қарсы мемлекетаралық, халықаралық, тіпті континентаралық деңгейлерде бірлесе күресудің маңызы ерекше.

Бүгінгі күні Қазақстан антитеррористік, антиэкстремистік қызметін аймақтық деңгейде Орталық Азияда Шанхай Ынтымақтастық Ұйымы (ШЫҰ), Ұжымдық қауіпсіздік келісім сияқты саяси құрылымдармен бірлесе, ал Оңтүстік Азия мен Таяу Шығыс дағдарысты өңірлерде АӨСШК негізінде іс-әрекет атқарылып жатыр.

Адамдардың дінді дұрыс түсініп, бағалай алмауы, әсіресе Азия мемлекеттерінде білімді адамдар үлесінің аз болуы әр түрлі қарама-қайшылықтарға алып келеді. Соның қатарында діни терроризм де бар. Жоғарыда атап өткендей, терроризмді қажет етіп немесе талап етіп жатқан діннің өзі емес, оны шығарып жатқан адамдар болып табылады. Адамдар діннің атын жамылып, әр түрлі террористік,

экстремистік әрекеттерді жүзеге асырып жатыр. Сондай діни террористік топтардың арасында «әл-Каида», Ливанның шиит топтарын ұйымдастырған «Хез болла», «Хамас», «әл-Джихад-әл-Ислами», тағы басқалар бар.

Қазақстан Президенті Нұрсұлтан Назарбаев Қазақстан халқы Ассамблеясының сегізінші сессиясында (2001) сөйлеген сөзінде ислам дінін терроризмнен айыра білудің қажеттігін атап көрсетті [1; 124]. АҚШ Президенті болған Дж.Буш 2001 жылы 11 қыркүйектегі оқиға кезінде, терроризмнің ислам дініне еш қатысы жоқ екендігін мойындады [1; 124].

2001 жылы қазан айында Қазақстанның оңтүстігінде орналасқан қалаларында (Түркістан мен Кентауда) «Хизб-ут-Тахрир» атынан үндеу хаттар таратылды, сол жылы қараша айында Алматыда аталған ұйымның үш мүшесі ұсталды. Аталған партия мүшелері тарапынан 2001 жылы қазан-қараша айларында және 2002 жылдың сәуірінде антиамерикалық және антисемиттік мазмұндағы парақшалар тарату фактілері байқалынды [1; 126]. Сонымен қатар тергеу барысында олардан қару-жарақ, жарылғыш құрылғылар және антиконституциялық мазмұндағы парақшалар тәркелінді.

«Хизб-ут-Тахрир» ұйымы өз қызметін идеологиялық күрес, идеологиялық төңкеріс, билікті өз қолдарына алу сынды үш бағытта жүргізеді. Кейінгі жылдары мұсылмандар арасында жік салатын пікірлер мен ұстанымдар көрініс беруде. Алайда діни фанатизм, лаңкестік, пікір төзімсіздігі шын мәнінде ислам дініне өте жат құбылыстар.

Мемлекетімізде «әл-Каида», «Мұсылман бауырлары», «Талибан», «Лашкар», «Тайба», «Бозқұрт», «Өзбекстан ислам қозғалысы» және т.б. лаңкестік ұйымдардың қызметіне тыйым салынған.

Қазір дінді өз пайдасына қарай бұрмалап, ислами нанымдарды шатастырушылар көптеп кездеседі. Тәуелсіз Қазақстанның елдік-имандылық тұтастығына іріткі салуын жалғастырып келе жатқан жат ағымдар пайда болды. Исламның атын жамылып, «Таблиғи жамағат», «зікірші-исматуллашылар», уахабистер, сүлейменшілер ұлттық біртұтастығымызға іріткі салуда.

Бүгінде Қазақстан мұсылмандары діни басқармасына қарамайтын 232 мешіт пен 97 мұсылман діни бірлестіктері жеке жұмыс істейді [10]. Олардың кейбіреулерінің жеке меншігіндегі мешіттері мен медреселері бар. Сонда не болып, қандай уағыздар мен насихаттау жұмыстары жүргізіліп жатыр? Бұл мәселені тез арада қолға алу керек. Еліміздегі діни бірлікті өте мықты ұстау қажет. Өйткені діни бірліктің негізінде ұлттық бірлік қалыптасады.

Қазіргі таңда үлкен мәселенің бірі — діни радикализм. Оған қарсы күрестің бірден бір пәрменді құралы — діни ағартушылық жұмыстарын көтеру, діни үгіт-насихатты пәрменді жүргізу. Өз дінің және басқа халықтардың дінін жетік білген адам ешқашан да экстремистердің қолшоқпары болып, олардың қатарына ілікпейтіні белгілі. Әрине, діни радикализм, экстремизм мен фундаментализмге қарсы күрес жүргізген кезде Қазақстан азаматтарының конституциялық құқықтарын, ар-ождан бостандығын бұзуға, дінге сенушілердің сезімдерін қорлауға жол берілмеуі тиіс және мемлекетіміздің шет елдерімен қарым-қатынастарына, сыртқы саясат сахнасындағы абыройы мен мүдделеріне нұқсан келтірмеуі жөн. Қазақстан Республикасы Конституциясында: «Республиканың конституциялық құрылысын күшпен өзгертуді, оның тұтастығын бұзуды, мемлекет қауіпсіздігіне нұқсан келтіруді, соғысты, әлеуметтік, нәсілдік, ұлттық, діни, тектік-топтық және рулық астамшылықты, сондай-ақ қатыгездік пен зорлық-зомбылыққа бас ұруды насихаттауға немесе үгіттеуге жол берілмейді», — деп көрсетілген [11]. Адамның қауіпсіздігіне қарсы бағытталған радикализм, экстремизм мен фундаментализм деген ұғымдар тек демократияға қарсы құбылыстар ғана емес, олар шынайы ислам дініне де жат болып келеді. Өйткені ислам — гуманистік дін, оның басты құндылықтарының бірі — адамның өмірі деп танылады.

Қазақстанның сыртқы саясатында маңызды орынды Орта Азияда орналасқан бұрынғы Кеңес республикаларымен қарым-қатынастар алып жатыр. Аталған елдермен байланыс орнату территориялық, тарихи-мәдени, тілдік, діни жақындастық тұрғысынан күрделі емес болып көрінуі мүмкін. Бірақ Орта Азия елдерінің бір-бірінен ішкі жағынан айқын айырмашылықтары олардың бірігуіне және бірін-бірі түсінуіне кедергі болып тұр. Бұл жағдайда исламның интеграциялық потенциалы да Орта Азия елдерінің ұлттық-мемлекеттік мүдделерін біріктіре алмайды. Шынына келгенде, Орта Азия елдерінің бірігуі — ең алдымен олардың ұлттық және аймақтық қауіпсіздікті қамтамасыз етуге бағытталған стратегиялық мүдделердің негізінде жүзеге асырылуы мүмкін. Дегенмен, Орта Азия Республикаларының ішінде олардың діни негізде бірігуін көздейтін өз алдына саяси мақсаттарды қоятын әр түрлі діни қозғалыстар бар. Олар демократиялық құрылысқа қарсы шығып, діни негіздегі теократиялық мемлекеттерді құруға ұмтылыс жасайды. Сөйтіп, халық арасында ислам дінін таратып, сол арқылы саяси мақсаттарға қол жеткізуге талпынады. Әрине,

сондай ұлттық қауіпсіздікке қауіп төндіретін, демократиялық, зайырлы мемлекеттік құрылысқа, республикамыздың Конституциялық жариялымдарына, ұлтаралық және конфессияаралық жанжалдардың шығуына себепші бола алатын діни қозғалыстардың таралуына тосқауыл қою керек.

Орталық Азия территориясында діни радикализмнің таралуы өте күрделі халықаралық сипат алған мәселеге айнала бастады. Ақпарат және қоғамдық келісім жөніндегі министрліктің конфессиялар ісі бойынша бөлімінің бастығы С.Қуандықовтың көзқарасы бойынша, діни радикализм үшін негіз беретін жағдайлар:

1. Мұсылман қауымының ұлттық белгілері бойынша бөлінуі, мысалы, кейбір ұйғыр қауымдастықтарының арасында ұлттық сепаратизм жөніндегі идеялар таралған.

2. Оңтүстік өңірлерде ҚМДБ ықпалы мен беделінің азаюы, кейбір мешіттерге радикалды және экстремистік ағымдардың әсер етуі.

3. Мұсылман қайырымдылық қорларының, «Истлах», «Тайба», «Азия мұсылмандарының комитеті» сияқты халықаралық ұйымдарының эмиссарлар санының өсуі. Аталғандардың көбісі миссионерлік қызмет арқылы халық арасында радикалды ислам идеяларын таратады.

4. Кейбір жекелеген мешіттер, рухани білім алу мекемелерінің зайырлы қоғам мен ресми діни басқарманы сынға алуы және мұсылман сипатындағы мемлекетті құру идеяларын таратуы.

Шымкенттік бір мешіттің төңірегінде ашылған «Араб тілі» атты білім беру орнында шетелдік оқытушылар білім іздеушілер арасында орыс тіліндегі ислам фундаментализм идеяларын дәріптеген «Жастарға арналған сөз» деген брошюраны таратты. «Акылсунат Уал-Жамағат», «Даиват-Уль Ишрат» деген діни-экстремистік ұйымдардың эмиссарлары Алматы аймағында үгіт-насихат жүргізіп, адамдарды «шынайы ислам» канондарын үйрену үшін шетелдік оқу орталықтарына баруға үгіттеді [12].

1998 жылы алғаш рет саясаттандырылған ислам, зайырлы мемлекетті теократиялықпен ауыстыру, қоғамда шарият заңдарын орнату идеяларын таратқан, тіпті өз мақсатына жету үшін күш көрсету әдістерін қолданған радикалды мұсылман қауымдарының әрекеттері әшкеріленген болатын. Олардың бірі — ишан-мүридтік қарым-қатынастарды, соғысқұмар ислам мен суфизм идеяларын таратқан «Қокандық пир» қауымы болды [12]. Сол қауым ішіндегі ағымның бірі Қазақстан мұсылмандарының діни басқармасының басшылығын ауыстыру үшін арандатушылық қызмет атқарып, исламдық мемлекет құру үшін әлеуметтік негіз ұйымдастыруға талпыныс жасаған «Тарихатшылар» ұйымы.

Ислам радикализмнің бұдан былай республикаға таралуын алдын алу үшін 2000 жылы бірқатар іс-шаралар атқарылды. ҚМДБ-ның төрағасы болып ғалым-арабист, дипломат қызметкері Әбсаттар-қажы Дербісәлі тағайындалды [13].

Мемлекет діни, оның ішінде, ең алдымен, миссионерлік ұйымдардың қызметін тексере бастады. Қызылорда, Жамбыл, Оңтүстік Қазақстан облыстарындағы діни бірлестіктердің қызметі заң жүзінде тексерілді. Құқыққорғау органдары Қазақстанда «шынайы ислам мемлекетін» құруға ұмтылған шетелдік діни ұйымдар эмиссарларының мемлекеттегі конфессияаралық қатынастардың, республиканың оңтүстік және батыс аудандарындағы әлеуметтік-саяси жағдайды анықтау қадамдарын; Таяу Шығыс діни-қайырымдылық ұйымдарының культті құрылыстарды қаржыландыруға әрекет жасау фактілерін; үлкен ауқымда сектанттық әдебиеттердің таралу талпыныстарын әшкерілеген болатын. Жамбыл және Оңтүстік Қазақстан облыстарында қызмет атқарып жатқан жиырма діни оқу орындарының ішінен ешқайсысы тіркеуден өтпей, рұқсат алған жоқ. Тіркеуден өткен діни бірлестіктердің 2252 ішінде 1080 әділет органдарында тіркеуден өтпеген. Әсіресе Оңтүстік Қазақстан облысында 426 діни бірлестіктердің 328 тіркелмеген [12]. Кейбір жергілікті басылымдар, «Ордабасы» діни бірлестігінің «Имандылық» атты газеті ислам ізбасарларының басқа конфессиядан артық екенін уағыздап, республикада мұсылман партиясын құруға шақырды. «Жиырма бірінші ғасыр қазақ елі» газеті діннің мемлекеттен бөліну принципін қарсы шығып, Қазақстанды зайырлыдан мұсылман мемлекетіне айналдыруға шақырды.

Қазақстан азаматтарының шетелдік діни оқу орындарында білім алуы бойынша бақылау күшейтілді. Президент Н.Ә.Назарбаев мемлекеттің жолдауымен емес, жеке фирмалар немесе өз басымен шетелге барып, діни оқу орындарына түскен жастарды отанына қайтару жөнінде бұйрық шығарды.

2000 жылы қабылданған іс-шаралар кешені Қазақстанда ислам дінінің жандануының реабилитациялық кезеңінің аяқталып, жаңа бір кезеңге аяқ басуын дәлелдеп шықты. Бұл кезеңге исламның «мемлекеттендірілуі» тән, яғни мемлекет тарапынан исламға протекционизмнің жасалуы, үкіметтің орталық және аймақтағы МДБ қызметін детальді регламентациялау (ислам радикализмі,

оның ішінде дәстүрлі емес конфессиялардың қызметіне қарсылық жасау), оларға қоғамдағы процестерді консолидацияландыру қызметін беру.

Орталық Азиядағы ислам радикализмінің қалыптасу себептерін, Ақпарат және қоғамдық келісім министрі болған А.Сәрсенбаев былай деп түсіндіреді:

1. Бұл КСРО кезіндегі атеизмнің мұрасы, халықтың басым бөлігінде діни мәдениеттіліктің болмауы. Бұның салдары ретінде дінді қарапайым-жартыкеш деңгейде ғана түсіну. Қоғамның атеизмнен еркін дін бостандығына өту барысында дінге сене бастағандардың бір бөлігі маргинализацияланып кетті, бұны өз кезегінде радикалды бағыт ұстанған топтар қолдануға тырысты.

2. Сыртқы факторлардың әсері, ТМД-ның оңтүстік шекараларындағы мәселелерімен байланысты, Қазақстан территориясына қару мен есірткі ауқымының енуі. Сонымен қатар Оңтүстік Азия елдерінде пайда болған діни радикализм мен діни төзімсіздік идеяларының таралуы.

3. Кейбір ТМД елдерінде діни бостандық жағдайында үкіметтің діни бірлестіктермен конструктивті байланыс жасай алмауы, дінге қатысты мемлекеттік радикализм мен қатал саясаттың қолдануы. Нәтижесінде дінге сенген халықтың басым бөлігінің үкіметтің іс-әрекеттеріне агрессивті қарсылық көрсете бастауы [12].

Қазақстанда діни қауымдардың кейбір бөлігі әр түрлі діни қауымдастықтар мен коммерциялық ұйымдардың атымен жамылған заңсыз уағыз жүргізген және діни төзімсіздікті қалыптастыратын идеяларды тарататын шетелдік миссионерлердің ықпалына түсіп жүр. Дінге сенгендердің арасында дін өкілдерін ұлттық принцип бойынша бөліп, қабылдау сияқты теріс салдарлы тенденцияның қалыптасуы үлкен алаңдаушылықты туғызады.

2000 жылы Гуманитарлы зерттеу орталығының Алматы және республиканың Оңтүстік аймақтарында өткізген зерттеулері бойынша діни радикализмнің дамуы жөнінде әр түрлі тұжырымдамалар жасалынды [12]. Кейбір сарапшылар Қазақстанға діни радикализм қауіпті емес, өйткені радикалды идеялар республикада қолдау таппай жатыр деген ойда. Тарихқа назар аударатын болсақ, қазақтардың арасында фундаменталистік бағыттағы ислам ешқашан да таралмаған, мұсылман діни қазақтарда дүниетаным ретінде орын алудан гөрі, ритуалды тәжірибе ретінде қабылданды. Ислам экстремизмі өз ішінде діни емес, әлеуметтік қарсылық негізінде пайда болып, саяси күрес жүргізудің бір тәсілі болып табылады деген тұжырымдар да бар. Респонденттер арасында жүргізілген зерттеу Қазақстанда діни-экстремистік сипаттағы идеялардың әлі кең ауқымда таралмағанын көрсетеді, бірақ мемлекеттегі әлеуметтік-саяси жағдайды сараптай келе, ондай идеялар күшеюі үшін ең алдымен әлеуметтік-экономикалық алғышарттардың бар екенін ескеру керек.

Алматыда ЕҚЫҰ қолдауымен өткізілген семинардың қорытындысы бойынша, «экономикалық және әлеуметтік прогресс экстремистердің арандатушылық қызметіне тосқауыл қоя алатын ең күшті фактор болып табылады» деп жарияланды [12]. Кейбір аналитиктердің көзқарасы бойынша, Кавказ бен Орта Азиядағы қазіргі замандағы мұсылмандық әлеуметтік-саяси қозғалыстарды: дәстүрлі, аполитикалық және саясаттандырылған (бұлар жиі ең радикалды болып келеді) болып бөлінеді. Соңғы аталған қозғалыстардың көшбасшылары көбінесе село тұрғындарының өкілдері болып келеді, солардың негізгі қолдау көрсететін әлеуметтік база: шаруалар мен маргиналдандырылған қала тұрғындары болып табылады. Мұсылмандардың әлеуметтік-саяси қозғалыстардың классикалық схемасы олардың дәстүрлі, фундаменталистік және реформаторлық болып бөлінуі Кавказ бен Орта Азия аймақтары үшін қолданыла алмайды, өйткені сол территорияларда әлеуметтік реформаларды жүргізуге күрделі болғанының есебінен реисламизация процесі көбінесе кедей халық бөлігінің арасында өтіп жатыр.

Сонымен, Орта Азия республикаларындағы ислами ағымдардың келесідей типологиясын ұсынуға болады: индифферентті және саясаттандырылған. Бұл классификация үшін негіз бола алатын, қоғамның үлкен әлеуметтік біртектілікке деген қатынас. Халықтың қарсылық көрсету әлеуеті жиі діни формада көрініс табады. Қазіргі кездегі қазақстандық ислам дінінің жағдайы ұлттық мәдениеттің қалпына келу жағдайымен күшейе түсуде. Оның дамуының жаңа кезеңінде ислам дінінің рөлі заң жүзінде бекітіліп, толыққанды саяси субъект ретінде радикалды ағымдарға қарсылық көрсете алады.

Әдебиеттер тізімі

- 1 *Абдулаттаев С.* Халықаралық қатынастар және Қазақстанның сыртқы саясаты. — Алматы: Мария, 2005. — 200 б.
- 2 Қазақстан — Ислам Конференциясы Ұйымының 2011 жылғы төрағасы // Егемен Қазақстан. — № 186–187. — 2008. — 24 маус.

- 3 *Самат Мұса*. Ислам Конференциясын жаһандық проблемалар алаңдатады // Егемен Қазақстан. — 2008. — 15 наур. — № 73–76.
- 4 *Султанғалиева А.* Эволюция ислама в Казахстане. — 1999 [электронды ресурс] // CA&CC PressR AB: [сайт] URL: http://www.ca-c.org/journal/cac-05-1999/contcac_5_99.shtml / (09.09.2010 сағ. 19.30)
- 5 *Әмірғазин С.* Дін және жауапкершілік. — Астана: Фолиант, 2002. — 168-б.
- 6 *Құран / Ауд. И.Ю.Крачковский.* — М.: Восток, 1990. — 56-б.
- 7 *Назарбаев Н.Ә.* Сындарлы он жыл. — Алматы: Атамұра, 2003. — 240 б.
- 8 Декларация участников Первого съезда лидеров мировых и традиционных религий (Астана, 24 сентября 2003 года) [электронды ресурс] // Съезд лидеров мировых и традиционных религий [сайт] URL: http://www.religions-congress.org/content/view/19/32/lang_russian/ / (09.10.2010 сағ. 21.09).
- 9 *Нурумов Б.* Диалог мемлекеттік деңгейде ғана емес, қоғамдық деңгейде де даму керек // Қазақстан халықаралық мәдени-интеллектуалды журн. Қазақстан — өркениеттер мен диалогтың алтын ұясы. — 2008. — 19-нөмірінің қосымшасы. — 19-б.
- 10 *Мұқашев А.* Иманды ел — алынбас қамал // Ислам және өркениет. — № 5. — 2008. — 11–20 ақп. — 5-б.
- 11 ҚР Конституциясы: Конституция республикалық референдумда қабылданды 1995 жылдың 30 тамызында, 19 және 22-баптар // Алматы: «ИД-Эврика» ЖШС, 2005. — 5-б.
- 12 *Жусупов С.* Ислам в Казахстане: прошлое, настоящее, будущее во взаимоотношениях государства и религии. — 2001 [Электронды ресурс] // Международный центр культур и религий [сайт] URL: http://mckr.kz/site/index.php?option=com_content&task=view&id=2&Itemid=7 / (09.10.2010 сағ. 20.00)

А.Б.Сатанов, К.С.Ускембаев

**Ислам и Казахстан в контексте международных отношений
(к председательству Казахстана в Организации Исламской Конференции в 2011 г.)**

В статье рассматриваются дипломатические и политические отношения Республики Казахстан с мусульманскими странами и организациями в контексте международных отношений, а также негативные и прогрессивные процессы, охватившие весь мир, страны Средней Азии и мусульманский мир. Авторами выявлены роль ислама во внешней политике Казахстана и его влияние на внутреннюю обстановку в стране. Исследованы также основные проблемы ислама, его развитие в контексте взаимоотношений государства и религии. Авторы опирались в статье на мнения иностранных и отечественных политиков и государственных деятелей по данной теме.

A.B.Satanov, K.S.Uskembayev

**Islam and Kazakhstan in international relations
(Kazakhstan's chairmanship in the Organization of Islamic Conference in 2011)**

The article deals with the diplomatic and political relations between the Republic of Kazakhstan with the Muslim countries and organizations in the context of international relations. And as stated on the negative and progressive coverage for the entire world, Central Asia and the Muslim world. It has been revealed and the role of Islam in Kazakhstan's foreign policy and its influence on the internal situation of the country. On the other hand studied the basic problem of Islam, its development in the context of the relationship between state and religion. We used the opinions of foreign and domestic politicians and public figures on the subject.